

Civilization Boundaries
Цивилизационни граници

РОМАНИЯ И НЕЙНИТЕ FOEDERATI

Иван Стоянов

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Статията има за цел да хвърли светлина върху римо-варварските съюзни отношения от епохата на късната Античност. Разгледани са както трансформацията, която с течение на времето търпят въпросните двустранни договори, така и измененията, настъпили в статута на варварите, населяващи римските територии, породени от комплицирания съюз между Романия и стихийните сили на т.нар. *Barbaricum*. В хода на материала са приведени и цитирани както свидетелства на редица късноантични и ранносредновековни хронисти, така и трудовете на голям брой световни учени, работили по проблемите, свързани с късноантичните римски *foederati*.

Keywords: *foedus, foederati, hunns, goths, romans, empire, theodosius*

Късноантичният *foedus*: същност и особености

Периодът между IV и V век е преломен в историята на късноантичния свят. В условията на комплицирана външнополитическа ситуация римската дипломация доразвива и усъвършенства система от договорни отношения, чиято цел се заключава в регулиране на съюзните взаимоотношения между Романия и разнородните късноантични варварски племена и военноплеменни обединения, обитаващи нейните крайгранични райони. Системата, чиито корени биха могли да бъдат търсени в специфичните международни отношения между римляните и техните *socii* (съюзници) и *amici populi Romani* (приятели) от епохата на Римската република, остава почти непроменена до времето на Принципата и ранната Империя. През четвъртото столетие практиката на привличане на варвари за нуждите на армията чрез сключването на *foedus* се превръща в целенасочена политика на римската държава (Коростелин, 2006: 41), което довежда и до промяна на техния статут в държавата на римляните.

Двустранните договори, сключвани между Империята и народите от т.нар. *Barbaricum*, са един от ключовите елементи във външната политика на римската държава не само в периода от IV в. насетне, но и за предишните епохи от съществуването ѝ (Heather, 1997). На следващите страници ще се опитаме да проследим развитието, което в течение на времето претърпяват въпросните договори (лат. *foedera*), като насочим вниманието си върху периодите

на и след хунското нашествие, което слага началото на трансформирането на Римската империя и „раждането на Европа“.

Със съюзния *foedus*, сключван между Империята и вождовете на отделните варварски племена, се създават предпоставки за започването на разноръчни и специфични взаимоотношения, породени от съгласието на варварите да осигуряват при нужда определен брой боеспособни мъже – *foederati*, които да служат в римската армия и да участват в отбраната на държавните граници, а в замяна получават издръжка от хазната и правото да се заселят на имперска земя¹⁾. По този начин, от една страна, Империята, отстъпвайки доброволно на варварите федерати (лат. *foederati*; гр. *φοιδεράτοι*) контрола върху част от своята земя, *de facto* създавала условия и предпоставки за формирането на полуавтономни инородни владения на своя територия (Heather, 1994: 165; Chrysos, 1997:19). От друга страна, от варварите, заселили се из римските земи, се очаквало да се приспособят към живота, правилата и законите в Империята, т.е. да бъдат успешно интегрирани в нейните структури и впоследствие асимилирани²⁾.

Върху същността на късноантичния *foedus* съществуват множество изследвания на учени от най-различни поколения и школи. Преди повече от едно столетие немският учен Т. Момзен (1817 – 1903 г.) – един от доайените на съвременната историческа наука, развива пространно своята визия по въпроса, която е доминираща в научните среди до началото на миналия век. Разглеждайки особеностите на римската външна политика, Момзен разграничава два типа дипломатически взаимоотношения между римляните и заобикалящия ги свят, на базата на които Римската република и респективно империя сключвала *foedus* с чужди племена, градове и народи.

Взаимоотношенията от първи тип се градели на взаимните *hospitium* (господство) и *amicitia* (приятелство), а тези от втори на *deditio* (предавам се, капитулирам) и *clientela*, като всяко едно от тези обстоятелства би могло да доведе до сключването на договор. От своя страна, сключеният *foedus* представлявал – пише Момзен – официален договор за съюзничество, но само сключилите го след *deditio* варвари, т.е. поставените в подчинено положение, ставали *foederati* (Mommsen, 1910). Според Момзен статутът на варварите федерати от IV – V в. бил юридически идентичен с този на федератите от епохата на Републиката и Ранната империя (Mommsen, 1910: 226), т.е. те били поставени в сервилно и неравноправно положение спрямо римляните. Момзеновата визия се превръща в основа на всички последващи изследвания, свързани със същността и статута на федератите, разбунили научните среди в началото на миналото столетие.

Противоположна на Момзеновата позиция заема немският историк граф Александър Шенк Фон Щауфенберг (1905 – 1964 г.)³⁾. В своята критика към Момзеновите постановки фон Щауфенберг прави важното уточнение, че тъй като варварите, които към края на IV в. прекосили границите на Империята, по

силата на сключен *foedus* фактически не се отказали от своята независимост и продължили да живеят под своите собствени управници на римска земя, то те биха имали различен статут спрямо този на федератите от предходните епохи (Schenk, 1948). Следователно, съгласно Щауфенберг, *foederati* станали онези варвари, които – както пише Прокопий – „[...] влезнаха в (станаха част от, б.а.) римската политическа система не под формата на роби, защото не са били покорени от римляните, а на основата на пълно равноправие“ (Procop. III. ix. 3–4)⁴). Според Щауфенберг чрез късноантичния *foedus* Империята имала за цел да регламентира и да приведе в някакви държавноправни рамки силовото и нежелано появяване на варварски автономни владения на своя територия (Schenk, 1948: 36 – 84), т.е. този договор трябвало да послужи като инструмент за трансформирането на варварите в лоялни съюзници, а на един по-късен етап – пълноправни поданици (лат. *cives Romani*).

Разглеждайки историческото и теоретичното развитие на термина *foederati*, Момзен отбелязва, че от VI в. с него започват да се обозначават войски, разновидност на т.нар. *buccelarii*⁵) (Mommsen, 1910: 242). Против това му заключение застава френският учен Дж. Масперо, който налага виждането, че към VI в. федерати са рекрутирани от разнородните варварски племена, населени из територията на Романия през отминалите епохи. Те, от своя страна, били организирани като римски войски, командвани от римски офицери, и формирали елита на полевата армия, като при нужда били дислоцирани из всички краища на Империята (Maspero, 1912: 97 – 109). Момзен, от друга страна, отбелязва, че са налице предпоставки за допускането на изключения спрямо собствената му визия (Mommsen, 1910: 256), следователно и спрямо постановките на френския учен. Според него, към VI в. терминът федерати започва да носи двояк смисъл и в определени случаи, като този с палестинските федерати, е използван със старото си значение, равнозначно на т.нар. съюзници (*symmachoi*)⁶) (Mommsen, 1910: 227).

В съвременната историческа наука за водещо отношение статута на федератите към началото на VI в. е прието мнението на Дж. Масперо, според което варварите били организирани като римски войски, ръководени от римски офицери⁷), набирани сред племената, намиращи се на имперска територия, които доброволно са пожелали да служат на Романия. Въпросните *foederati*, за разлика от редовните войски, разквартирувани на точно определени места из провинциите и състоящи се изцяло от римляни, формирали мобилни войски, които при нужда били дислоцирани навсякъде из Романия (Maspero, 1912: 108 – 109). Масперо, подобно на Момзен, разграничава още един тип варварски войски – т.нар. *symmachoi*, които, за разлика от федератите, били ръководени от собствените си племенни крале и вождове⁸). Към средата на VI в., в разгара на Юстиниановите войни, функциите и съставът на федератите и редовните войски стават почти идентични, като въпросните, наред с т.нар. съюзници, поемат в определени случаи ролята и на походни войски (Teall, 1965: 295).

С течение на времето някои от постулатите на Масперо също търпят критика и развитие, а с тях и представата за статута и ролята на федератите в историята на късноантична Романия. Американският историк проф. Джон Л. Тийл (1926 – 1979 г.) подлага на ревизия определени елементи от Масперовата формулировка относно римската армия, според която към VI – VII в. преобладаващата част от Юстиниановите походни армии е съставена от римляни – хора, родени поданици на императора, т.е. представата, че римската армия в този период е национална, а външният елемент в нея и съответно в полковете на федератите – минимален. Според проф. Тийл в периода 527 – 554 г. голяма част от войската се варваризира⁹⁾, с което изтънява и без това едва доловимата разлика между федератите и редовната полева армия (Teall, 1965: 296). Процесът на промяна на националния облик на имперската редовна армия е двупосочен, като наред с проникването на варварски елементи – *foederati* или *symmachoi*, сред римските войски е налице и навлизането на римляни в полковете на федератите¹⁰⁾. Именно в тази промяна на облика на римската армия проф. Тийл вижда една от основните причини за невъзможността на Империята на един по-късен етап да затвърди и задържи контрола над териториите, станали обект на Юстиниановата реконкиста (Teall, 1965: 320 – 321).

Въпросните трансформации, които търпи федератският институт, понятията *foederati* и *foedus* в периода на късната Античност, са обстойно проследени от австрийския историк Валтер Пол (Pohl, 1997). Пол ясно диференцира отделни групи варвари, обитаващи териториите на Романия посредством сключването на един или друг тип договор, играещи различни социални роли в държавата на римляните, чийто статут като *foederati* се променя с оглед конюнктурата и реалностите към определения исторически момент. „Така например римските *foiðerátoí* от шестото столетие – пише Пол – представляват редовни римски войски от варварски произход, т.е. войски, съставени от лица, които по рождение не били поданици на императора.“

В началото на настоящото столетие, австрийският историк Ралф Шарф представи своята монография „Foederati“, представляваща първото по рода си съвременно проучване, посветено изцяло на римските федерати (Scharf, 2001). В своя труд Р. Шарф разглежда и поставя под въпрос почти всички по-популярни хипотези, свързани с генезиса на късноантичните и ранносредновековните *foederati*, като в хода на своето изложение Шарф представя един нов, критичен поглед върху темата. Неговата визия може да се обобщи в следните точки:

1) Романия изоставя политиката на сключване на *foedera* с чужди политически субекти към края на Републиката и следователно термините *foedus* и *foederati* губят своето значение и изчезват (т.е. излизат от употреба, б.а.) в периода на ранната Империя (Scharf, 2001: 2 – 4).

2) Произведението на Йордан „Getica“ (VI в.) е неблагонадежден източник на информация за проследяване на развитието на гото-римските отношения от IV в. и в частност – на дипломатическите и съюзните отношения между

варварите и Империята в периода на управлението на августите Константин и Теодосий Велики.

3) По същество договорът, сключен в 382 г. от *magister militum* Сатурний (от името на Теодосий I) със скитските крале, не представлява *foedus*, а *deditio* – предхождан от множество *deditiones* от готска страна (Scharf, 2001: 21 – 22). Въпреки че с въпросния договор на варварите се разрешава да се заселят на римска земя, за да бъдат използвани като *coloni* или *comitatenses*, първият официален документ, разглеждащ римските късноантични *foederati*, представлява една новела, издадена от император Хонорий в 406 г., отнасяща се до федератите – хуни, алани и готи.

4) Към първото десетилетие на VI в. федератите са трансформирани в редовна войска със структура и статут, сходни с тези на римските *comitatenses* (Scharf, 2001: 72 – 78). Тази нова ситуация, в която са поставени федератите на Изток, се дължи на успешното интегриране на варварските крале и вождове във военно-административния апарат на Империята и поставянето на варварите под командването на т.нар. *comes foederatorum*. Реформата, проведена от император Анастасий (491 – 518 г.), обект на която са разнородните римски федерати, започва след разгрома на исаврийския бунт в 489 г. и приключва към края на първото десетилетие на шестото столетие (Scharf, 2001: 64).

В опит да защити своите постановки Р. Шарф поставя под съмнение и дори отхвърля сведенията на редица късноантични автори, маркиращи наличието на варвари – *foederati*, в годините преди управлението на император Хонорий, обявявайки ги за анахронистични. Шарф предлага съвременен и най-вече критичен прочит на историческите извори, свързани с римо-варварските дипломатически отношения от IV – V в., като на базата на своето проучване той излага една нова хипотеза, която застъпва изместване на появата на федератите с близо столетие на Изток и с около две десетилетия на Запад¹¹⁾.

В следващите редове ще представим и разгледаме основните документи, даващи информация – колкото и оскъдна да е тя, относно т.нар. съюзни договори, сключвани между Империята и нейните съседи в периода на късната Античност, както и да проследим развитието, което с течение на времето претърпяват въпросните двустранни договори. Събитията, които маркират съществена промяна относно статута и броя на федератите в римската държава, са битката край Адрианопол (9 август 378 г.) и последвалите я споразумения между Романия и скитските народи¹²⁾ (лат. *scythicae nationes*) от 80-те години на IV в. Преди да се спрем на въпросните споразумения, сключени между варвари и римляни, ще върнем лентата назад и ще обърнем внимание на договорите, сключени петдесет години по-рано между император Константин I Велики и откъднунавските готи.

Според някои съвременни историци вследствие на договора между готи и римляни от 332 г. римската армия необратимо се варваризира – от обикновените войници до висшите офицери, като със сключването на въпросния *foedus*

начева повратен етап в римо-варварските отношения, през който се променя и правният статут на вторите из основи (Gerhard, 1983: 767 – 799). Макар и пресилено, подобно твърдение не е лишено от смисъл. Въпреки че съществува възможност отвъддунавските готи да са били във федеративни отношения с Рим далеч преди 332 г. (Wolfram, 1988: 62), договърът между Константин I и Ариарих е считан за основополагащ новите реалности в отношенията между Империята и късноантичния варварски свят.

За договореностите между Константин и Ариарих свидетелстват редица късноантични историци, между които се открояват творбите на гота Йордан (VI в.) и Прокопий Кесарийски (ок. 500 – 565 г.), писали и завършили своите истории през шестото столетие¹³). Критичен прочит на сведението, даващо основна информация относно постигнатите договорености между император Константин и готските крале – поместено в Йордановата „История“, прави британският историк Питър Дж. Хедър. В своята статия „Foedera and Foederati of the Fourth Century“ той поставя и разглежда няколко ключови въпроса, касаещи характера на договорите, сключвани с варварите в предхунската епоха. Правейки уговорката, че достоверността на Йордановото сведение е общоприета и не се подлага на съмнение от съвременната научна общност, Хедър заключава, че Йордан, като доста по-късен наблюдател на събитията, които описва, използва и влага в понятията *foedus* и *foederati* съвременно значение и смисъл (Heather, 2006). За Йордан и Прокопий федератите са чужденци, изпълняващи ролята на римски войници срещу заплащане, чийто статут, права и задължения се регламентират чрез двустранни договори с Романия, от която те официално стават част (Heather, 2006: 294). Статут на пълноправни римски поданици вероятно придобиват някои варвари от VI в. като: херули, българи, гепиди и др., които влизат чрез сключването на двустранни договори в политико-правни взаимоотношения с Империята (Бешевлиев, 2008: 22 – 23).

Каква е била реалността към първата половина на IV в. според Хедър и в какво положение спрямо Римската империя се намирали Ариариховите готи? В хода на своето изложение британският историк заключава, че тъй като готите претърпяват пълен крах северно от р. Дунав вследствие на готската кампания на Константин II, то договърът с тях е сключен след *deditio*¹⁴). Следователно от гледна точка на Империята със сключения договор готите били поставени в непълноправно или дори подчинено положение (Heather, 2006: 296). За да ознаменува победата си и съответно покоряването на въпросните, Константин I Велики добавя ново прозвище към своето име, като наред с почетните *GERMANICUS MAXIMUS* и *SARMATICUS MAXIMUS*, той приема и званието *GOTHICUS MAXIMUS*. Всичко това, както основателно пише Хедър, е показателно за отношението на Империята, в лицето на Константин Велики, към сключения договор от 332 г. и за новото положение, което заемали тези варвари в държавата на римляните.

Този тип *foedus*, сключен след *deditio*, се явява продължение на античните договори, сключвани след тоталната капитулация на една от страните, но това не е единственият вид договор, регулиращ отношенията между Римската империя и варварския свят през първата половина на IV в. В действителност, отбелязва професорът, макар и да се е следвала една предварително изготвена рамка при подготвянето на договорите, самите договорености между страните варират и се определят от индивидуални преговори между тях и не на последно място – от политическата конюнктура към момента (Heather, 2006: 295)¹⁵⁾.

Въпреки че съществуването на клауза към договора от 332 г., която да указва броя и вида войска, която варварските крале се задължавали да осигурят на Империята, е подложено на съмнение от страна на британския учен (Heather, 1991: 78), че готски военизирани групи се сражават под римско командване, но не като *foederati*, а най-вероятно като *dediticii*. До римското поражение край Адрианопол през 378 г. и договора от 382 г., сключен от Теодосий Велики (379 – 395 г.) с варварите, който коренно променя статута и положението на вторите в римската военна и политическа система, готски отряди, като изпратения от готския крал Атанарих през 365 г.¹⁶⁾ в подкрепа на узурпатора Прокопий – овладял Константинопол в отсъствието на император Валент (364 – 378 г.), без съмнение участват на неравноправни начала като контингенти към римската армия (Wolfram & Dunlap, 1990: 64–75).

Колкото и пресилено, та дори и неоснователно да изглежда твърдението, че Константин I поголовно варваризира римската армия, проникването на варварите на юг от р. Дунав, било във вид на наемна войска или под формата на грабителски банди, значително се улеснило по време и след Константиновото управление. Военната реформа, която извършва Константин I, е приемана от някои късноантични автори като основополагаща разложението в римската армия. Зосим (около края на V в.) посочва в своята „История“ Константин I като основен виновник за проникването на варварите на римска земя (Zosimus. II. 34). Колкото и тенденциозни да са обвиненията на Зосим, изтеглянето и преназначаването на голям брой от т.нар. *limitanei* (гранични войски) в градските центрове под формата на *comitatenses* (редовна армия) значително увеличило възможността варвари да преминат Дунавския лимес. Още повече с проведената реформа се създава предпоставка за по-нататъшното деградиране и намаляване на ролята на граничните войски, чието участие във военните кампании на Империята било сведено до нула (Luttwak, 1979: 179).

Без съмнение тези фактори допринасят за по-лесното проникване на варварски групи на имперска територия, но въпреки това римската териториална цялост ще остане непокътната до крушението край Адрианопол през 378 г.¹⁷⁾ Политиката на силови демонстрации, завършващи със сключването на *foedus*, се превръща в най-често използвания метод на късноантичната римска дипломация, целяща както запазване на статуквото в пограничните райони на държавата, така и целокупността на Империята.

Адрианопол и договорот от 382 г.: предистория и последици

Събитията, които изменят структурата на Римската империя – катастрофалното поражение край Адрианопол, официалното разрешаване на готския въпрос от страна на император Теодосий I със сключването на договора от 382 г. и задълбочаването на процесите на варваризация на римския военноадминистративен апарат, имат своя предистория, на която ще се спрем в следващите редове.

Към началото на 376 г. в двора на император Валент пристига посланичество на изтласканите от хунските племена край Дунавския лимес готи, натоварено с мисията да измоли земя за заселване на територията на Империята, където варварите да живеят като поданици на императора в замяна на осигуряването на защита на държавната граница и определен брой мъже за римската армия. За състоянието, в което се намирали готските общности, и истерията, обхванала отвъддунавските народи към този момент, свидетелства Амиан Марцелин – „[...] *всред останалите готски племена се ширела мълвата, че невиджани дотогава люде идвали от най-отдалечените краища на земята и подобно на снежна лавина, която се спуска от снежните планини, рушили и унищожавали всичко по пътя си*“¹⁸). Притиснат от обстоятелствата и собствените си и тези на приближените му амбиции, августът на Изтока приема условията на готските пратеници, с което поставил началото – отсъжда Марцелин – на „*разрухата на Римската империя*“ (Amm. Marc. XXXI. iv. 6). Низ от необмислени административни решения довеждат до избухването на своеобразни бунтове наред новите готски поселища в Тракия. Бунтове, които се оказват прелюдия към една продължителна и изтощителна война, разгоряла се в самото сърце на Империята (Williams & Friell, 1994: 1 – 7).

Трагичната гибел на император Валент, загинал на 9 август 378 г. в бой с разбунтувалите се готи край Адрианопол, бележи началото на масирано варварско колонизиране на териториите южно от р. Дунав, което, наред с протичащото варваризиране на политическия и военния апарат на държавата, променя из основи облика на Римската империя. Мащабната кампания на августите Теодосий и Грациан, насочена срещу скитските народи, пробили на широк фронт Дунавския *limes* след битката край Адрианопол от 378 г., не се увенчава с успех. Въпреки че на 17 ноември 379 г. имперското правителство известява за триумфа на римското оръжие във войната с готи, хуни и алани (Marcel. Com., s.a. 379.2; Cons. Const., s.a. 380), в началото на 380 г., армията на Западен Илирик, предвождана от *magister equitum* Виталиан, бива разбита от обединените варварски сили в Панония. С поредния разгром над римските войски пред ордите хуни, алани и готи, предвождани от Алатий и Сафракс¹⁹), се открива възможност да проникнат дълбоко в диоцеза, подлагайки на грабеж и разорение градовете на панонските провинции (Nagy, 1971: 316 – 318; Soproni, 1986: 86 – 93; Stein, 1959: 193). Поставен в безизходица, император

Грациан се решава да сключи договор с варварските предводители, по силата на който гревтунги, алани и хуни получават правото да обитават на имперска земя като *foederati* (Heather, 1991: 153).

Новите варварски федерати биват заселени в Севернопанонските провинции *Valeria* и *Pannonia Prima*, както и в най-северните части на *Pannonia Secunda* в близост до Дунавския *limes*. Въпреки че в съвременната историография не се наблюдава единомислие относно местонахождението на селищата на отделните фракции, Сафраксо-Алатийевите хуни най-вероятно заемат южните части на провинция *Valeria* и територии, разположени в северните части на *Pannonia Secunda* (Gracanin, 2006: 35 – 36)²⁰.

Близо четири години след битката край Адрианопол, след множество сблъсъци между варварите и римските войски, командвани от Теодосий – Augustus на Изтока (от 19 януари 379 г.) – умел и опитен потомствен пълководец, заемал последователно длъжностите *dux* на Мизия и *magister militum* (есента на 378 г.), на 3 октомври 382 г. Теодосиевите пълководци, от една страна, и варварските първенци, от друга, сключват договор, по силата на който тервинги стават отново *foederati* на Империята. Варварите за пореден път получили разрешение да населяват и обработват определени земи на десния бряг на р. Дунав, части от Тракия, Мизия, и Скития (Halshall, 2007: 180).

Косвена информация относно промените в статуквото и порядките в Романия след подписването на въпросните *foedera*, и в частност този от 382 г., дават редица късноантични автори, след които се открояват: Пакат – галски оратор и поет от IV в., автор на възхвално слово в името на император Теодосий Велики; Темистий (317 – 388 г.) – философ и оратор; Синезий (370 – 413 г.) – философ и епископ, който в своята реч „De regno“, декламирана пред императора на Изтока – Аркадий (395 – 408 г.), описва унижителното положение, в което изпадат римляните след 382 г.; Клавдий Клавдиан (370 – 405 г.) – придворен поет в двора на западния август Хонорий (395 – 423 г.); Зосим и редица други късноантични автори.

Пакат декламира своята реч в Рим пред император Теодосий и Сената малко след разгрома и убийството на узурпатора Максим (август 388 г.). Според галския оратор в решителната фаза от войната с Максим Теодосий мобилизирал и своите варвари, след като веднъж им предоставил: „[...] *привилегирован статут на съюзни войски*“, чрез договора от 382 г. разпоредил да минат под командването на римски пълководци (лат. *duces*), като от този момент нататък варварите „[...] *напълнили градовете на Панония с войници*“²¹) (Pacatus, Pan. XII. 32. 2 – 5). Наред с чисто военните задължения – свидетелства Пакат – на варварите *foederati* била дадена възможността да обработват преотстъпените им земи (Pacatus, Pan. XII. 22. 3 – 4), както вероятно и правото да работят в частни имения, но само на онези, които получили статут, подобен на скирите, преселени в Мала Азия като закрепостени *coloni* в началото на V век²²).

Въпреки пропагандния характер на Пакатиевата реч, тя ни дава съществена и ценна информация, която, допълнена със сведенията на изброените по-горе автори, ще създаде една по-цялостна представа за сключения *foedus*.

На 1 януари 383 г., по време на празненствата по случай встъпването в консулска длъжност на Флавий Сатурний – *Magister Militum* на Теодосий I, сключил договора с варварите от 382 г., Темистий – прословут оратор и философ, изнася своята т.нар. 16-а тържествена реч (лат. *oratio*). Ораторът прави своята кариера благодарение на факта, че съумява да се нагоди към силните на деня. Още от времето на августите Констанций II и Юлиан, т.е. от средата на 60-те години на IV в., философът е добре приет сред високите етажи на властта. Въпросното слово е сред най-коментираните от Темистиевите речи и възхвали (36 на брой, б.а.), тъй като съдържа сведения от първа ръка относно разглеждания тук *foedus* (Heather & Moncur, 2001). По същество 16-а реч представлява опит от страна на Темистий да възвеличае Теодосий Велики, който в дните на отчаянието, налегнало римския народ и армия след битката край Адрианопол, бил призван от Бог, за да отърве Романия от надвисналата заплаха. Приписвайки му заслугите за победоносния край на войната срещу варварите, Темистий възкликва – „[Теодосий] имал силата да подчини всички народи [...] непреклонността на скитите, дързостта на аланите и лудостта на масагетите (хуните, б.а.) да прекърши“ (Themist. Orat. 16).

За същите скитски общности: готи, хуни и алани – станали обект на Теодосиевата политика, пише и Пакат²³), следователно съвсем не без основание можем да приемем, че страна в сключения *foedus*, наред с готските първенци, били и тези на хуни и алани. Доказателство в тази насока дава и Йоан Антиохийски, който, разглеждайки смутовете, настанали към края на Теодосиевото управление, свидетелства, че императорът мобилизирал хуните, настанени в Тракия, за кампанията си срещу западния узурпатор Евгений (22 август 392 – 6 септември 394 г.): „Теодосий вдигнал мнозина от хуните в Тракия заедно с техните племенни вождове (*phylarchoi*, б.а.) и се отправил на поход към Италия, за да залови Евгений неподготвен и без да подозира нищо“²⁴) (ГИБИ, III, 29). Практиката на използването на съюзници във вътрешните междусобици в Романия, макар и позната, бележи нов етап в развитието на федератските отношения между римляни и варвари. От инструмент на имперската външна политика, използван за отстояване на държавните интереси на римляните отвъд лимеса, римските *foederati*, и най-вече техните водачи, придобиват заплашително по своите размери значение и влияние²⁵).

Въпросните хуни, вдигнати от Теодосий I, за да служат в армията му в края на IV век, населяват вътрешността на самата Романия, следователно не трябва да има съмнение, че и те обитават на имперска територия като *foederati*, подобно на останалите варвари – готи и алани. Като вземем под внимание съобщенията на Пакат, Темистий и Йоан Антиохийски, можем да заключим, че наред с тервингите, вероятно и отделни хунски контингенти участват като

страна в сключването на договора от 382 година, т.е. те по силата на *foedus* получават правото да се заселят на юг от р. Дунав, да обработват земя и при нужда да служат в римската армия, но очевидно към момента под командването на своите собствени предводители²⁶⁾.

Инфилтрациите на артефакти, типични за конните номади от т.нар. *Barbaricum*, на юг от Долнодунавския лимес датират от края на IV в., като техните поява и разпространение се свързват с проникването на групи федератско население (Станев, 2012: 38 – 39). Находки, свързани с хунски или други конни номади, от края на четвъртото столетие и най-вече фрагменти от т.нар. хунски медни котли са често срещани сред материали от късноантичните римски укрепления. Фрагментите от хунски котли, намерени в долнодунавските крепости Сукидава (Sucidava) и Хинова (Hinova), подобно на костните лъковни рамене и триперите върхове на стрели, са били притежание на конни номади, заселени непосредствено до или в самите римски крайгранични укрепления в края на IV в. (Tejral, 2010: 81 – 122).

Продължавайки да убеждава своите слушатели в правотата на Теодосиевите действия и политика, вследствие на които варварите населяват централните и северозападните части на Империята, Темистий възкликва: „*Погледнете галати те, онези край Понта [...] Не ги унищожиха Помпей и Лукулий, въпреки че имаха тази възможност, нито Август или императорите след него; те опростиха греховете им и ги асимилираха в Империята. И сега никой не би се отнесъл към галатите като към варвари, а като към истински римляни*“²⁷⁾. След тези му слова следва най-важният пасаж от въпросното слово, даващ по-голяма яснота за клаузите на сключения договор и който тук ще приведем в неговата цялост: „*Те (галатите, б.а) плащат същите данъци като нас, те заемат същите чинове (длъжности, б.а.) като нас, те приемат управниците при същите условия като останалите и спазват същите закони. Същото ще правят и скитите (готи, хуни и алани, б.а.) в близко време. Въпреки че техните сблъсъци с нас са от неотдавна, всъщност съвсем скоро те ще приемат нашите предложения, ще седнат на нашите трапези, ще поемат нашите военни начинания и обществени длъжности*“²⁸⁾.

Без съмнение, аналогията която прави Темистий между Августовата политика по отношение на галатите и тази на Теодосий I по отношение на готите, цели да докаже правотата в решенията и действията на втория. В свидетелстваното от Темистий най-вероятно има елементи на преувеличение, но няма основания за цялостното отхвърляне на горните сведения – аналогични твърдения виждаме и у останалите късноантични хронисти. Свидетелството на Темистий създава впечатлението за един безспорен, военен и политически триумф над варварите, които са на път да станат пълноценна част от римското общество, и в действителност навежда на мисълта, че е възможно договорот да е сключен след *deditio* от страна на варварите. В същото време филосо-

фът сам задава въпросите: „По добре ли беше да напълним Тракия с трупове, отколкото с фермери? С гробове или с живи хора [...] Да увеличим броя на закланите или броя на тези, които обработват земята“⁽²⁹⁾, с които неволно хвърля светлина върху истинското положение, в което насмалко да се окажат цяла Тракия и нейните жители, ако не бе успял *magister militum* Сатурний да се договори с варварските орди през 382 година.

Вземайки под внимание думите на Темистий и цитираните по-горе автори, можем да приемем, че варварите: готи, хуни и алани, които придобиват статут на *foederati*, сключвайки съюзни договори с римляните, като наред с възможността да служат във войската под командването на римски пълководци или под това на своите собствени крале получават правото да населяват и обработват земя, освободена от данъци. Според Темистий това положение се запазило до 384 година, в която ораторът изнася една от последните си речи. Описвайки успеха на Теодосиевата политика към варварите, Темистий възкликва: „Елате тук траки, македони и изпълнете очите си с тази чудна гледка: скитите живеят под един покрив с нас [...] и понасят [същото] бреме“ (Themist. Orat. 34). За оратора процесът на трансформиране на воинствени варвари в римски земеделци и данъкоплатци, започнал най-вече като следствие от договора, сключен през 382 г., и политиката на миротвореца и човеколюбец Теодосий била към своя край.

За разлика от Пакат и Темистий, които обрисуват събитията и състоянието на римската държава от 80-те години на IV век с ласкави багри, създавайки впечатлението за тотален триумф на римското право, нрави и обичаи, благодарение на което варварите са или съвсем скоро ще бъдат успешно интегрирани във военно-административния апарат и обществен живот, философът епископ Синезий Киренски (370 – 413 г.) в своето поучително слово „De Regno“⁽³⁰⁾, декламирано пред император Аркадий (395 – 408 г.), предрича трагично бъдеще за държавата на римляните. Трябвало да бъдат взети нужните мерки за кардинално решение на гибелния скитски проблем, преди – пише Синезий – „[...] раните, загняващи под повърхността, не избият; преди агресията на тези, обитаващи нашите земи (скитите, б.а.), не стане явна. Защото злото може да бъде превъзможнато, когато е в зародиш, но когато се разрасне, то ще вземе превес над нас“ (De Regno, 15C–D). Според Синезий скитите, които: „[...] щом усетят слабост у кучетата (римските войски, б.а.), ще ги нападнат, ще нападнат стадото (римляните, б.а.) и овчаря (императора, б.а.) – всички“, не били „[...] родени и възпитани според римското право“ и следователно не началото на V век обитават римската земя, незачитайки законите: „[...] по своите собствени обичаи, практикувайки изкуството на войната (вътре, б.а.) в тази страна“ (De Regno, 14C).

Към началото на V век Синезий влиза в открито противоречие с декламираното от Темистий, който в своята 34-та реч, изнесена през 384 г., твърди, че разните

скитски народи, получили разрешение да се заселят на територията на Романия, са на път да бъдат успешно интегрирани в държавата на римляните. Трябва да се има предвид, че с въпросните *foedera*, сключени по време на управленията на Грациан и Теодосий, се създава прецедент във външнополитическите отношения между варвари и римляни. По силата на тези договори на територията на Империята се установяват *de facto* многобройни, полуавтономни неримски военизирани групи. Напълно закономерно можем да приемем, че последвалите съюзни договори между Романия и разнородните варварски крале са сключвани именно на основата на вече постигнатите договорености³¹). Като съдържанието на самите двустранни *foedera* е вариало в зависимост от личните споразумения между августата или негов представител, който ставал патрон на договора и ответната страна. Тоест всяка нова варварска орда, влязла в дипломатически отношения с Империята, се стремяла, ако обстоятелствата били налице, към подобряване на установените вече условия и порядки (Halsall, 2007:180; Heather, 2010: 180).

В своя епохален труд „History of the Later Roman Empire“ британският историк Арнолд Х. М. Джоунс (9 март 1904 – 9 април 1970 г.) основателно разграничава няколко категории *foederati*, разликите между които – пише Джоунс – били доста размити (Jones, 1986: 199 – 200). За тези категории варвари федерати основна информация от първа ръка дава Синезий, който, продължавайки със своята тирада срещу пагубното варваризиране на Империята и тези, които явно или прикрито тласкат Романия към пропастта, констатира, че: „Само един безразсъдно дързък човек или пророк не би се уплашил от вида на множеството разнородна (т.е. неримска, б.а.) младеж [...] в тази страна“ (De Regno, 14C–D). Философът разделя това множество на поне две ясно диференцирани групи, играещи своите специфични социално-политически роли в римското общество. Към началото на V век той разграничава отделни категории неримско население, обитаващо имперска територия, които имат различен социално-правен и политически статут, получен вследствие на сключването на такъв тип съюзен договор. Към първата категория варвари, поставени в неравноправно положение чрез сключен *foedus* след *deditio*, несъмнено се отнасят племена като гревтунгите³²), които биват заселени във Фригия след 386 г. Те не се ползвали с права, макар и да са имали военни задължения, подобни на тези на народите, прекосили Дунава по силата на съюзни договори, чиито клаузи наподобявали тези на договора от 382 г., тъй като били – пояснява Клавдий Клавдиан (370 – 405 г.) – *captives* на римляните (Claud. In Eutrop. 2.582). Именно от редиците на подобни покорени племена са излъчвани онези варвари, които се вливат в най-нисшите социални слоеве на римското общество, както свидетелства философът: „[...] всеки дом, колкото и скромна да е, има слуга – скит. Скити са прислужникът, готвачът, водоносецът [...], защото от стари времена се знае, че тяхната раса е най-полезна и най-приспособена да обслужва тази на римляните“ (De Regno, 15B–C). От

друга страна, Синезий Киренски е искрено възмутен и най-вече притеснен от повсеместното варваризиране на военно-административния апарат в лицето на голяма част от армията, съответно на нейния висш команден състав и на Сената, чиято роля в политическия живот на Романия се видоизменя и надхвърля тази на армията (Бакалов, 2006: 290 – 291). За разлика от прислужника и водоносеца, които са поставени в сервилно положение, Синезий се чувства заплашен от онзи скит, който бил: „[...] захвърлил овчата кожа, която бе навлякъл, за да приеме тогата и да влезе в съвещателната зала, за да заседава по държавни въпроси редом с магистратите, заемайки най-видно място до консула [...]“ (De Regno, 15B). Тези варвари били – пише Синезий – „[...] родственици на нашите роби“ и биха могли „[...] щом пожелаят, да използват нашите роби като свои войници“ (De Regno, 15C–D). Независимо дали били обособени като отделни федератски контингент, или включени в легионите на редовната римска армия, тези варвари – според Синезий – „[...] би било недостойно да бъдат работници-роби и колони (подобно на гревтунги и скири, б.а.), а не да носят оръжие наравно със свободните римляни“ – а техните водачи – „[...] всички да бъдат лишени от магистратурите и да бъдат держани далеч от привилегиите на Съвета [...]“³³).

За философа въпросните представляват реалната заплаха за съществуващия ред в Империята. Трябва да се има предвид, че основната цел на тази вербална атака несъмнено се крие в дискредитирането на онази съвкупност римски пълководци от варварски произход, които по силата на сключени съюзни договори се заселват на римска земя заедно с подчинените им военно-племенни обединения и племена³⁴). Варварите, чиито крале и вождове представляват най-новата прослойка на римската военна аристокрация, очевидно се ползвали със статут и права, различни от тези на племената, заселили се в Романия след обявяването на *deditio*, т.е. те станали част от държавата на римляните на основата на частично или пълно равноправие (Procop. III. ix. 3 – 4). Именно от редиците на тази нова военна аристокрация започват да се излъчват способни магистрати, ползуващи се както с популярност сред войската, т.е. сред обикновените войници, така и с подкрепата на своите племенни общности, обитаващи на имперска земя, произтичаща от тяхната родово-племенна принадлежност. В понятията и представите на римляните варварският свят пребивава в *ατάξια* (безредие), а варварите, като носители на тази атаксия, са най-голята заплаха за устоите на римския ред (гр. *τάξις*). Именно поради тази причина римляните полагат усилия за ангажирането им в полза на държавата, за което свидетелстват високите титли и служби, раздавани щедро на представителите на разнородната варварска аристокрация.

На базата на информацията, изведена до момента, можем да заключим, че термините *foedus* и *foederati*, съотнесени към разнородните племена и народи, обитаващи периферията на римската държава и включени директно в защита-

та или разширението на нейните граници, носят различни значения и смисъл, които подлежат на промяна и допълване, т.е. на трансформиране, през различните периоди от историята на римо-варварските взаимоотношения. Липсата на достатъчно данни пречи на изграждането на една по-ясна представа относно правния статут на късноантичните федерати. Остават неизвестни условията, при които въпросните получавали статут, подобен на т.нар. чуждоземци (лат. *peregrine*) от епохата на Ранната империя или на римски *cives*, т.е. на пълноправни граждани. Какви са били условията, при които Империята преотстъпвала част от своята територия на варварите и следователно за какъв период от време, под каква форма са преотстъпвани въпросните земи, са все въпроси, за които могат да се правят предложения с различна степен на вероятност³⁵⁾.

Cives Romani: федератите и въпросът за поданичеството

Основният въпрос, който се поражда след вземане предвид на цитираните дотук разнородни сведения и автори, е именно – какъв е бил правният статут на варварите, заселени в Империята в последната четвърт на IV в.? За съжаление, с оглед на спецификата в двустранните отношения между късноантична Романия и заобикалящите я варвари, не можем да дадем задоволителен отговор. Най-общо казано, от една страна стоят варварите, поставени в сервилно положение, т.нар. *servi, dediticii* и *laeti* – изпълняващи и военни функции, а от друга страна – тези, заселени на територията на Империята като *foederati*, в това число и тези, заселени като *coloni*. Именно тази втора група започва да се ползва с права, достъпни само за пълноправните римски поданици, и точно върху нея ще насочим нашето внимание.

Трансформирането на варварите *foederati* в римляни е процес, засвидетелстван от оратора Темистий и наченат от Теодосий I, който – според Пакат – наредил победените варвари да „[...] станат римляни“ (Pacati, Pan. XII. 36. 10–15) и ги счел – допълва Синезий – „[...] достойни за поданство“. Напълно логично би следвало федератите, които биват сметени за римляни, т.е. тези, които успешно бъдат интегрирани в римската военна и политическа система, да разполагат с права, достъпни само за пълноправните поданици (или т.нар. римски граждани, б.а.) на Императора.

За такова гражданство или поданичество, дадено на варварите, пише, освен горесцитираните автори, но и придворният поет Клавдий Клавдиан, който определя варварина и *magister militum* Стилихон (360 – 408 г.) за предан гражданин на Империята (Claud. De Cons. Stilicho. 3. 153). Макар Стилихон да е единственият висш римски военачалник варварин, изрично засвидетелстван като пълноправен гражданин на Романия, с голяма доза увереност можем да приемем за такива и останалите магистрати от варварски произход, разполагащи – както свидетелства Синезий – с достъп до Сената и почетно място в съвета на императора. Наред с факта, че се ползвали с частична автономност, за разлика от

варварите, заселени като *dediticii*, федератите получават възможността да обработват земя като земевладелци, облагани с данъци от римската държава, или като закрепостени *coloni* подобно на скирите. Варварите служат в имперската армия под командването на свои или римски пълководци, вследствие на което им се гарантира правото да носят оръжие в мирно време³⁶⁾. На част от федератите се разрешава да влизат в брачни отношения с пълноправни граждани, при условие че спазват и законите, отнасящи се до вероизповеданията в Романия³⁷⁾; да търгуват на имперските пазари и тържища; да притежават роби, които, от своя страна, също стават обект на римското законодателство³⁸⁾.

Посвоему актът на делегиране граждански права на лица от неримски произход не представлява прецедент в политиката на Романия по отношение на разнородното население, обитаващо под една или друга форма нейната територия. Въпросната политика имала за цел най-вече ускоряване на интеграцията на т. нар. *peregrini* и *peregrini dediticii* (лат. покорени чуждоземци) в Империята, като стремежът на държавата да използва поданичеството като инструмент за превръщането на разнородните *foederati*, и най-вече на техните крале, в лоялни поданици на императора е очевиден. Една част от варварите получават статут, осигуряващ им набор от права, присъщи единствено на пълноправните римски граждани, а на техните владетели – шанса да станат част от управленския елит на Романия. От друга страна, в периода, обхващащ края на IV и началото на V век, болшинството от варварите, изявили желание да сключат *foedus* с Империята, не поставят като условие въпроса за поданичеството, т.е. за тях то не е било самоцел, а само формалност (Heather, 1994: 215 – 217; 222 – 223). И въпреки че, за да бъде счетен някой за поданик на Империята, „[...] било достатъчно – пише византинистът Г. Икономидис – да се плащат данъците и да не се оспорва държавната и църковната власт“, към началото на V век варварите *foederati* населяват имперската територия най-вече като полунезависими съюзници, ползващи се със завидна автономия (Liebeschuetz, 1998: 138).

Позовавайки се на информацията, съдържаща се в приведените до този момент изворов и историографски материал, можем с основание да заключим, че в периода от края на IV и началото на V в. разнородни варварски военноплеменни обединения и народи, ръководени от своите крале и вождове, се възползват от новопоявилата се възможност да влязат в съюзни отношения с римската държава на основата на частично равноправие чрез сключването на *foedus*. Въпросният съюстен договор претърпява редица изменения и трансформации в периода от средата до края на IV в., което кара някои съвременни изследователи основателно да разграничат няколко отделни типа *foedera*, сключвани между римляни и варвари в хода на четвъртото столетие (Коростелин, 2006: 38 – 49). Независимо от обстоятелствата, довели до сключването на един или друг тип договор, ролята и значението на федератите във вътрешнополитическия живот на Романия нарастват неимоверно от последните десетилетия на IV в., с което опитите на имперската пропаганда посредством раз-

ните панегерици да капитализира от акта на сключването на *foedus*, стават още по очевадни (Chrysos, 1997:194). В периода след 395 г. във взаимоотношенията между римляни и варвари настъпва осезаем обрат. Неспособността на младите августи Аркадий и Хонорий да изпълняват своите задължения тласка управлението на държавата в ръцете на магистри, съветници и пълководци от разнороден произход. Правителствата на Изтока и Запада – оглавени от Руфин, Стилихон, Евтропий или Гайна, кроят интриги и заговорничат едно срещу друго, подобно на тези на две враждуващи държави. Оръжие в ръцете на едните и на другите стават варварските племена и военноплеменни обединения, обвързали се със съюзни договори с отделните римски управници. При липсата на силен и уважаван от армията император, скитските крале, осланяйки се на силата на собствените си племена, вклинени из ромейските провинции, и римските пълководци от варварски произход, спечелили уважението и доверието на обикновения войник, започват да налагат своята воля в политическия живот на Романия.

БЕЛЕЖКИ

1. Макар и не най-изчерпателна, въпросната формулировка е придобила най-голяма популярност в днешно време – т.е. както основателно отбелязва Валтер Пол, термините: „[...] *foederati* (и *foedus*, б.м.) *had acquire a more general sense in modern scholarship than it had in the late antiquity*“, вж. Pohl, 8: 1997, което се дължи най-вече на липсата на достатъчно изворов материал, който да свидетелства за клаузите, а не само за отделни нюанси, на сключваните римо-варварски договори в последната четвърт на IV в.
2. По въпроса, вж. още Goffart, 1980: 2010.
3. За задочния спор между двамата, вж. Landers, 1983: 777 – 779.
4. Съотнесено към реалностите от IV в., сведението, в своята цялост, може да бъде прието за анахронизъм, вж. Heather, 2006: 74. Но събитията от края на века и началото на шестото столетие, а именно: овластяването на отделните варварски крале и вождове, делегирането на разни права, достъпни до момента единствено на пълноправните римски граждани, и оземляването на варварите с имперски земи, са показателни за бързо изменящите се реалности в Романия.
5. Лични войски, използвани от висшестоящи пълководци. В периода на Юстиниановата реконкиста съществува практиката всеки генерал да има лично предани войски, които сам да въоръжава и издържа, вж. Бакалов, 2006: 141. Допълнително по въпроса, вж. Mommsen, 1910: 226; 233 – 239.
6. Момзен прилага като доказателство една новела на император Юстиниан (Nov. CIII, 3, 9) отнасяща се до видовете войски в Палестина: *milites, limitanei, foederati*. Всички те, без федератите, присъстват и в *Notitia Dignitatum*, следователно – заключава Момзен – в случая терминът *foederati* не би имал значение, равнозначно на Масперовото. Тъй като би било крайно невероятно федератите, като римски войски, ръководени от римски офицери, да бъдат

- изпуснати в *Notitia Dignitatum*. (Момзен). От своя страна, Масперо контрира с факта, че начело на римските войски в Палестина според 103 Новела стои римски *dux*, а не племенен вожд. Момзеновото мнение за двоякото значение и статут на федератите е прието, вж. Shahid, 1995: 202 – 206.
7. Римски офицери и пълководци като *Ареобинд – comes foederatorum*, вж. Ioannis Malalae, XIV, 364; *Сабиниан – Vulgarum ductor*, вж. ЛИБИ, II, 299 – 302; *Патриокъл – comes foederatorum*, вж. Theophanes, A.M. 6005; *Вималиан – comes foederatorum*, вж. PLRE. II, 1171.
 8. Римският генерал Велизарий отплува за Картаген и с 600 *symmachoi* – „[...] *масажети, които сега наричат хуни*“, командвани от Синион и Балас, вж. Просор. III, XI. 7 – 16.
 9. По-точният термин би бил „*реварваризира*“. Под варваризира проф. Тийл има предвид, че човешките загуби в завоевателните войни на Юстиниан Велики се запълват с хора, които по рождение не са били поданици на Империята, вж. Teall, 1965: 295.
 10. През 540 г. Юстиниан зачислява разбитите от Мундо илирийски българи към редовната римска войска в Армения, вж. Theophanes, A.M. 6032: „*Императорът изпрати българските пленници в Армения и Лазика и ги зачисли към нумерите*“. Допълнително за късноантичните *numeri*, вж. Luttwak, 1979: 122 – 123. От друга страна, към федератите – свидетелства Прокопий – започват доброволно да се причисляват всякакви хора, включително римляни: „*Но в днешно време нищо не възпрепятства всеки (който пожелае, б.а.) да приеме това име [...]*“.
 11. Критичен анализ на Шарфовите „*Foederati*“ прави А. Ланиадо, вж. Laniado, 2006: 265 – 271.
 12. Анахронизъм, използван в късноантични истории и панегирици. В хода на материала ще бъде използван като събирателно понятие за номадите – готи, хуни и алани, обитаващи из Северното Причерноморие и южноруските степи, във втората половина на IV в.
 13. Константин Велики сключва договор с готските крале Ариарих и Аорих. Историкът Йордан (VI в.) пише, че кралете се съгласили да дадат 40 000 войници на императора, вж. Jordanes, *Getica* 21, 110 – 111.
 14. За готската кампания, ръководена от Константин II, син на Константин Велики, вж. Cameron & Hall, 1999: 155; Odahl: 2004, 200.
 15. През 363 г. император Йовиан (363 – 364 г.) сключва *foedus* с Персия, като този договор не е предхождан от капитулация от персийска страна. Подобен тип договори не са често срещани през IV век, вж. Heather: 2006, 295. Амиан Марцелин определя договора с персите за *dedecore foedera* (т.е. позорен договор), тези договори се сключвали поради „[...] *extremis casibus*“, вж. Amm. Marc., *Res Gestae*, XXV, ix, 14.
 16. За отношенията между Атанариховите готи и римляни, вж. Wolfram & Dunlap, 1990: 64 – 75.

17. Империята успешно отбива опасни за териториалната си цялост набези. През 357 г. алеманският крал Хнодомар настоял пред *caesar* Юлиан римляните да се откажат от земите по левия бряг на р. Рейн. В разигралата се битка край Страсбург имперските войски нанасят съкрушително поражение на алеманите, което се явява и една от последните победи на римляни над германци. За алемано-римските отношения в периода 356 – 361 г. вж. Drinkwater, 2007: 217 – 265.
18. ЛИБИ, I, 161.
19. Амиан Марцелин свидетелства, че гревтугския крал Витимир наел отделни хунски племена, за да се противопостави на набирация сили хуно-аланския съюз, вж. Amm. Marc., XXXI. III. 3: „[...] *Cuius post obitum, rex Vithimiris creatus, restitit aliquantisper Halanis, Hunis aliis fretus, quos mercede sociaverat partibus suis*“. След геройската гибел на Витимир *duces* Сафракс (вероятно алан по произход, б.а.) и Алатий застанали нечело на племенния съюз, като най-вероятно отделни съюзни хунски групи участвали в прехода, предприет от гревтунгите към р. Дунав, а след 378 г. – и към Средното Подунавие. Според Сандор Сопрони племената, водени от Сафракс и Алатий, наброявали не по-малко от 100 000 души и били заселени в провинция Валерия, вж. Sopron, 1986: 86 – 93. Проф. Хедър приема хипотезата за готско-хуно-аланския характер на Сафраксо-Алатийевите орди за неоснователна, вж. Heather, 2007: 509.
20. За археологически артефакти от няколко поколения хунски *foederati* в Южна Валерия вж. A. Salamon & Lengyel, 1980: 93 – 104; с влиянието на въпросните се свързва и проникването на ИЧД в Средното Подунавие, както и разпространението на хунските котли в пределите на Среднодунавския *limes*, вж. Anke, 1998a, 54. Съдбата на римските провинции е описана от Павел Орозий (V в.): „По волята Божия народите, намиращи се по границите на Империята, [...] нападناха всички римски територии. Готско нападение разсипа Гърция, Понта и Азия; отвъддунавска Дакия беше загубена завинаги. Сармати и квади опустошиха панонските провинции“, вж. Orosius, VII, 32.
21. Пакат изрично посочва, кои са „*Scythicae nationes*“, получили статут на съюзни войски и мобилизирани от Теодосий Велики, а именно: „*Ghotus ille et Chunus et Halanus* [...]“, вж. Pacati, Pan. XII. 32.10–15; Според Зосим: „[...] варварите, които били смесени с римските легиони (на Теодосий, б.а.) били привлечени с обещания за големи награди от Максим, ако предадат армията“, вж. Zosimus. IV, 45. Съвсем допустимо е наличието и на други варварски групи, служещи под командването на Максим като федерати, вж. Heather, 1994: 171.
22. Въпросните биват защитени със специален закон срещу опасността да попаднат в робство, както и срещу това, да бъдат неправомерно използвани като работна ръка в различни градски или обществени проекти. Освен разселени из Романия, на скирите се отказва възможността да служат в римската армия за срок от 25 години, за какъвто срок навярно се предполагало, че ще бъде достатъчен за успешната интеграция на това многочис-

- лено хунско племе в Империята. За скирите, вж. ЛИБИ, I, 263; за колоните като римски поданици, вж. *Liebeschuetz*, 1998: 136.
23. Вж. по-горе, бел. 22.
24. Титлата *phylarchos* има двойко значение, като наред със старото си значение на племенен вожд в периода IV – VII в. се използва и като официална титла, давана на командира на федератските съюзни войски, вж. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 1991: 1672. Тъй като гражданската война между Теодосий I и Евгений продължава до есента на 394 г., а скоро след това Теодосий умира в Милано, с неговата смърт се анулират и договорите, сключени със скитските крале и вождове, чиито племена обитават на територията на Романия. Вероятно тези хуни сключват наново *foedus* с *praefectus praetorio Orientis* Руфин (? – 395 г.) – преди неговото убийство на 27 ноември 395 г., като по този начин отново се урежда статутът им на римска земя, вж. *Sozomen*, VIII, 1.
25. В самия край на IV в. *magister* Гайна – гот по произход, решава да се възползва от сътресенията в Романия (бунта на Трибигилд, б.а.) и подобно на федерата Аларих да се увенчае с реална политическа и военна власт. Назначен от император Аркадий за *magister utrisque militiae*, Гайна тържествува в Константинопол заедно със своите легионери готи. Антиготските настроения в столицата довеждат до сблъсъци между римляни и готи, вследствие на които Гайна напуска града „С тиранията му беше свършено [...]“ – пише едно от лица на антиготската партия в Константинопол Синезий Киренски – скоро след това готът е обявен за враг на държавата от Аркадий.
26. Интересен е случаят с пленяването и убийството на гота узурпатор Гайна – *Magister Militum* при император Аркадий в самото начало на V век. Според Зосим Гайна бил пленен и екзекутиран от Улдин – *Hunnorum princeps*, който сметнал за „[...] опасно да позволи на варварин, следван от войската си, да се засели на северния бряг на р. Дунав“. След като в няколко последователни сражения хуните разбили готите и убили самия Гайна, Улдин бил щедро възнаграден от император Аркадий, с когото сключил договор, вж. *Zosimus*, V, 21 – 22. Същият епизод е представен по по-различен начин от Созомен, който свидетелства, че Гайна и войската му били разбити от римски отряд, вж. *Sozomen* VIII, 4. С оглед Зосимовото свидетелство, можем да предположим, че под въпросния римски отряд у Созомен се крият, някои от хуните на *princeps* Улдин, който очевидно действа съобразно имперска директива, не разрешавайки на Гайна да се прехвърли на дунавския бряг.
27. *Themist. Orat.* 16.
28. Пак там.
29. Пак там.
30. Синезиевата реч „De Regno“ има за цел да обедини около себе си римската, антиготската партия в императорския двор, т.е. тя има популистски характер, вж. *Bregman*, 1982: 50 – 59. За Синезиевата позиция по скитския въпрос, вж. *Heather*, Vol. 42, No. 2, 152 – 157.

31. Такъв съюзен договор сключват и някои хуни с *praefectura praetorio Orientis* Руфин (? – 395 г.), по силата на който им е позволено да пребивават в Тракия, вж. *Maenchen-Helfen*: 1973, 50 – 51. Созомен обвинява Руфин, че в желанието си да стане *тиранин*, т.е. да узурпира властта, *поканил* хуните на римска земя, вж. по-горе, бел. 21. Тази *покана*, за която пише Созомен, със сигурност е санкционирана със сключването на съответен *foedus*.
32. Гревтунгите нахлуват на римска територия в голямо множество, включително жени и деца, през 386 г. с молба да им се разреши да се заселят на имперска земя. След като получават отказ, подобно на останалите скитски племена преди тях, правят опит със сила да накарат Империята да ги приеме. След няколко кръвопролитни сражения са разбити от *magister militum* Промот и разселени на малки групи из Романия като федерати (някои със статут на *coloni*, б.а.), служещи под римски командир, т.е. без да запазят никакъв вид автономност, вж. Heather, 1998: 100.
33. De Regno, 15C–D.
34. Типичен пример за подобно заселване, санкционирано с *foedus*, впоследствие е това на Алариховите тервинги – „бивши“ федерати, окупирали Тесалия през лятото на 395 година. Близко 3 години Алариховите пълчища безконтролно опустошават Балканите до момента, в който исканията и желанията на Аларих не биват задоволени. Чрез силата на оръжието Аларих – провъзгласен за готски крал в Гърция, принуждава Империята, в лицето на евнуха-консул Евтропий (? – 399 г.), който назначава варварина за *magister militum* на Илирик, *de facto* да узакони съществуването на един чужд, автономен организъм на своя територия. Подробно за Аларих, вж. PLRE, II, 43 – 47.
35. По въпросите, свързани с оземляването на федератите, т.нар. „*техники за настаняване*“ (буквален превод на термина, въведен от Гофарт, б.а.) и римската система на *hospitalitas*, вж. най-вече Barnish, 1986: 170 – 195; Halsall, 1980; Goffart, 2010: 65 – 98.
36. За разлика от обикновените граждани, на които по силата на *Lex Julia de vi publica* се забранявало да носят оръжие – за закона вж. Berger, 1953: 554 – варварите *foederati*, подобно на римските войници и ветерани, имали „*законово основание*“ да носят оръжие, вж. Cameron, 1993: 211.
37. Показателен в това отношение е случаят с римския пълководец от варварски произход Фравита, който в началото на V в. си спечелва ексклузивното право да извършва своите езически ритуали. Заради своя нескрит паганизъм Фравита трябвало да иска специално разрешение, за да сключи брак с римска гражданка, вж. PLRE, I, 372 – 373.
38. През 406 г. император Хонорий (395 – 423 г.) издава закон, отнасящ се до федератите (първи по рода си, б.а.), който нарежда и мобилизация на *robute* на въпросните, вж. *Cod. Theod.* VII, XIII, 16: „[...] *praecipue sane eorum servos, quos militia armata detentat, foederatorum nihilo minus et dediciorum* [...]“.

ЛИТЕРАТУРА

- Бакалов, Г. (2006). *Византия. Лекционен курс*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.
- Бешевлиев, Г. (2008). *Първобългарите. История, бит и култура*. Пловдив.
- Гръцки извори за българската история. Т. 1 (1954). София.
- Гръцки извори за българската история. Т. 3 (1960). София.
- Икономидис, Г. (1996). *Международният характер на Света гора през Средновековието*. ИК: Родина.
- Иордан. (2001). О происхождении и деяниях гетов. В серия: *Византийская библиотека*. Издательство: Алетейя.
- Коростелин (2006). Договорные отношения Позднеримской империи с варварами. ВЪв: *Вопросы истории*, 8. Москва
- Латински извори за българската история. Т. 1 (1958). София.
- Латински извори за българската история. Т. 2 (1960). София.
- Cameron, A. & Hall, S.G. (1999). *Eusebius, Life of Constantine, introduction, translation and commentary*. Oxford Uni. Press.
- Chrysos, E. (1997). De foederatis iterum. (pp. 185 – 206). In: Pohl, W. (Hrsg.): *Kingdoms of the Empire*. Leiden.
- Chrysos, E. (2003). The Empire, the gentes and the regna. In: Goetz, H.W.: *Regna and Gentes: The Relationship between Late Antique and Early Medieval Peoples and Kingdoms in the Transformation of the Roman World*. Leiden.
- Drinkwater, J. F. (2007). *The Alemanni and Rome 213 – 496 AD (Caracalla to Clovis)*. Oxford Uni. Press.
- Gerhard, L. (1983). *On Roman Attitudes toward Barbarians in Late Antiquity*. (pp. 767 – 799). In: *Images and Ideas in the Middle Ages*, 2. Roma: Edizioni Di Storia e Letteratura.
- Goffart, W. (1980). *Barbarians & Romans, a.d. 418 – 584: the Techniques of Accommodation*. Princeton.
- Goffart, W. (2010). The Technique of Barbarian Settlement in the Fifth Century: A Personal, Streamlined Account with Ten Additional Comments. (pp. 65–98). In: *Journal of Late Antiquity*, 3.
- Gracanin, H. (2006). The Huns in South Pannonia. (pp. 29–76). In: *Byzantinoslavica*, 64 . Prague.
- Halsall, G. (2007). *Barbarian Migrations and the Roman West, 376 – 568*. Cambridge University Press.
- Heather, P. (1991; 1994). *Goths and Romans AD 332 – 489*. Oxford: Clarendon Press.
- Heather, P. (1997). Fourth-Century Foedera and Foederati. (pp. 85 – 97). In: Pohl, W. (Hrsg.): *Kingdoms of the Empire*. Leiden.

- Heather, P. (2006). *Foeda and Foederati of the Fourth Century*. (pp. 293 – 308). In: Nobles, T. *From Roman provinces to Medieval kingdoms*. New York.
- Heather, P. (2010). *Empires and Barbarians: The fall of Rome and the Birth of Europe*. Oxford: Clarendon Press.
- Heather, P. & Moncur, D. (2001). *Politics, Philosophy, and Empire in the Fourth Century: selected orations of Themistius, with an introduction*. Liverpool: Liverpool University Press.
- Jones, A.H.M. (1985). *The later Roman Empire, 284 – 602: a social economic and administrative survey*. JHU Press.
- Liebeschuetz, W. (1998). Citizen Status and Law. In: Pohl, W. *Strategies of Distinction: The Construction of Ethnic Communities, 300 – 800*. Leiden.
- Luttwak, E. (1979). *The Grand Strategy of the Roman Empire: From the First Century AD to the Third*. JHU Press.
- Martindale, J. R. & Jones, A. H. M. (1971) *The Prosopography of the Later Roman Empire, 1*. Cambridge University Press.
- Martindale, J. R. & Jones, A. H. M. (1980) *The Prosopography of the Later Roman Empire, 2*. Cambridge University Press.
- Maspero, J. (1912). Φοιδεράτοι et Στρατιώται dans l'armee byzantine au VIe siècle. (pp. 97 – 109). In: *Byzantinische Zeitschrift*, 21. Leipzig.
- Maenchen-Helfen, (1973). *The World of the Huns: Studies in Their History and Culture*. University of California Press.
- Mommsen, T. & Krueger, P. (1895) *Corpus Iuris Civilis*, 3. Berlin.
- Mommsen, T. & Meyer, P.M., eds. (1905). *Codex Theodosianus*. Berlin.
- Mommsen, T. (1910). Das römische Militärwesen seit Diocletian. (pp. 206 – 284). In: *Gesammelte Schriften*, 6. Berlin.
- Nixon, C. E. V. & Rodgers, B. (1994): In *Praise of Later Roman Emperors*. University of California Press.
- Odahl, C. M. (2004). *Constantine and the Christian Empire*. New York: Routledge.
- Shahid, I. (1995). The φοιδεράτοι. (pp. 202 – 206). In: *Byzantium and the Arabs in the Sixth Century*. Dumbarton Oaks.
- Scharf, R. (2001). Foederati. Von der volkerrechtlichen Kategorie zur byzantinischen Truppengattung. In: *TYCHE, Supplementband*, 4. Wien: Holzhausen.
- Schenk, A. (1948). Die Germanen im römischen Reich. (pp. 36–84). In: *Das Imperium und die Völkerwanderung*. München.
- Teall, J. (1956). The Barbarians in Justinian's Armies. (pp. 294 – 322). In: *Speculum*, 40, 2.
- Tejral, J. (2010). Zur Frage der frühesten hunnischen Anwesenheit in

- donaulandischen Provinzen am Beispiel des archaologischen Befundes. (pp. 81–122). In: *Slovak Archaeology*, 58,1.
- Williams, S. & Friell, G. (1994). *Theodosius: The Empire at Bay*. Routledge.
- Wolfram, H. (1988). *History of the Goths*. University of California Press.
- Wolfram, H. & Dunlap, T. (1990). *History of the Goths*. University of California Press.

THE ROMAN EMPIRE AND HER FOEDERATI

Abstract. This article aims to shed some light on the allied relations between Romans and Barbarians of the era of the Late Antiquity. In the late 70s of the IVth century the Goths were forced out from their dwellings in the South Russian steppes to the northern borders of the Roman Empire by the advancing hunnish hordes, thus becoming an imminent threat for the Roman bordering regions. A foedus was stroke between Romans and Goths and on its terms the latter were given the chance to cross the Danubian limes and settle on Roman land as foederati. A series of misfortunate decisions led to a Gothic uprising in the hearth of the Empire. The death of Emperor Valens (364–378) in the Battle of Hadrianopolis in 378 AD, the accession of Theodosius (379–395) and the taming of the Scythians in 382 AD, led to a new phase in the allied relations between Romans and Barbarians. A phase marked by the barbarization of the Roman military, administrative and political systems. Peaceful migrations of barbarians into the Roman Empire did occur, and the migrants became Romanized. During Rome's decline in the 300s and into the 400s a "composite society," a mix of Romans and barbarians, was forming on the Empire's frontiers. The Roman government demonstrated continuous steps towards favoring its Gothic foederati as a preferable partner in both its foreign and domestic policies

The study is based on a vast variety of literal and archeological evidence; on both modern studies and ancient texts, left by the people involved in the regarded events. The majority of authors and documents cited are well known, and cover the allied relations between Romans and Barbarians in a span of a hundred years. The Barbarian foederati and magistrates which, in time, formed the elite of the Roman military are regarded bellow: their role in defending and expanding the borders of the Empire and least but not last, their transformation from gens barbarorum into cives romani.

✉ **Mr. Ivan Stoyanov**
Sofia University "St. Kliment Ohridski"
Sofia, Bulgaria
E-mail: ivanstojanov2000@yahoo.com